

7201
454948

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь
Установа адукацыі
«Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт
імя Максіма Танка»

І. Л. Бурак, С. С. Мароз, П. А. Міхайлаў,
М. С. Ржавушка, Н. У. Чайка

СІНТАКСІС

сучаснай беларускай літаратурнай мовы:

Практыкум

Данушчана Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь
у якасці вучэбнага дапаможніка для студэнтаў
філалагічных спецыяльнасцей устаноў, якія
забяспечваюць атрыманне вышэйшай адукацыі

Мінск 2005

Нацыянальная
бібліятэка
Беларусі

УДК [81'367:811.161.3](075.8)

ББК 81.2(4Бел)-2

Б912

Друкуецца па рашэнні рэдакцыйна-выдавецкага савета БДПУ

Навуковы рэдактар кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства БДПУ І. Л. Бурак

Рэцэнзенты:

доктар філалагічных навук, галоўны навуковы супрацоўнік Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі В. П. Русак;
кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры філалогіі і журналістыкі Інстытута сучасных ведаў Т. П. Бандарэнка;
кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры сучаснай беларускай мовы БДУ Т. Р. Рамза

Бурак, І. Л. [і інш.]

Б912 Сінтаксіс сучаснай беларускай літаратурнай мовы : практыкум : вучэб. дапам. / І. Л. Бурак, С. С. Мароз, П. А. Міхайлаў, М. С. Ржавуцкая, Н. У. Чайка; навук. рэд. І. Л. Бурак. – Мн.: БДПУ, 2005. – 187 с.
ISBN 985-501-025-6.

У дапаможніку змешчаны матэрыял для практычных заняткаў, а таксама для правядзення самастойнай кантралюемай працы студэнтаў па раздзеле «Сінтаксіс і пунктуацыя сучаснай беларускай літаратурнай мовы» на філалагічных факультэтах вышэйшых навучальных устаноў Беларусі. Складзены ў адпаведнасці з існуючай вучэбнай праграмай.

Адрасуецца студэнтам філалагічных факультэтаў і дацэнтаў, можа быць выкарыстаны настаўнікамі і навучэнцамі гімназій, ліцэяў і агульнаадукацыйных школ.

УДК [81'367:811.161.3](075.8)

ББК 81.2(4Бел)-2

© Бурак, І. Л. [і інш.], 2005

© БДПУ, 2005

ISBN 985-501-025-6

ПРАДМОВА

У дапаможніку змешчаны фактычны матэрыял, прызначаны для практычных заняткаў па раздзеле «Сінтаксіс і пунктуацыя сучаснай беларускай літаратурнай мовы», якія праводзяцца са студэнтамі філалагічных спецыяльнасцей навучальных устаноў Рэспублікі Беларусь. Да кожнай асобнай тэмы прапануюцца разнастайныя заданні і практыкаванні, якія дапамогуць студэнтам больш глыбока асэнсаваць тэарэтычны матэрыял, удасканаліць умовы і навыкі прымянення набываных тэарэтычных ведаў на канкрэтным ілюстрацыйным матэрыяле, развіць здольнасці самастойнага аналізу моўных з'яў, дасканалы авалодаць нормамі літаратурнай мовы, павысіць пунктуацыйную пісьменнасць. У залежнасці ад мэты і задач заняткаў, а таксама ўзроўню тэарэтычнай падрыхтоўкі студэнтаў выкладчык можа ўнесці пэўныя карэктывы ў прапанаваныя заданні да практыкаванняў, каб максімальна актывізаваць увагу студэнтаў і тым самым садзейнічаць свядомай і збываламу засваенню імі тэарэтычнага матэрыялу. Усе заданні і практыкаванні падрыхтаваны ў адпаведнасці з патрабаваннямі дзеючай тыпавай вучэбнай праграмы «Сучасная беларуская літаратурная мова».

У кожнай тэме пасля практыкаванняў падаецца кантрольная праца, якая змяшчае два ідэнтычныя па змесце і ступені складанасці варыянты і можа прапаноўвацца студэнтам для выканання як у час заняткаў, так і пры самападрыхтоўцы.

Ілюстрацыйны матэрыял па разнастайных тэарэтычных пытаннях сінтаксісу сучаснай беларускай мовы падабраны з лепшых твораў беларускай мастацкай, навуковай і публіцыстычнай літаратуры. Прымаючы пад увагу існуючую моўную сітуацыю ў Рэспубліцы Беларусь, а таксама высокую навукова-метадычную вартасць такіх практыкаванняў, у дапаможнік уключаны заданні на пераклад асобных словазлучэнняў, сказаў і звязных тэкстаў з рускай мовы на беларускую, што дазволіць студэнтам глыбей і больш асэнсавана ўсвядоміць спецыфічныя асаблівасці граматычнай сістэмы абедзвюх моў.

СКЛАДАНАЗЛУЧАНЫЯ СКАЗЫ

128. Вызначце разнавіднасці спалучальных адносін паміж часткамі складаназлучаных сказаў (адначасовасць, паслядоўнасць, прычынна-выніковыя, умоўна-выніковыя). Назавіце сродкі, з дапамогай якіх выражаюцца разнавіднасці спалучальных адносін.

1. Агонь баязліва дрыжаў і ледзь прыкметна скакаў, і пераліваўся змрок на сцяне (Якуб Колас). 2. Стрыечная сястра жыве недалёка ад пераезда, і да яе найлепей ісці пуцямі (І. Навуменка). 3. Поезд прыйшоў у Маскву раней, і прапаршчык Абдзіраловіч быў задаволены раннім прыездам (М. Гарэцкі). 4. Марына Паўлаўна асцярожна ўсміхаецца, і гэтая ўсмішка доўга застаецца ў яе на твары (М. Зарэцкі). 5. Заплюшчылі вочы, і дзіўныя абразкі маленства плывуць перад табой (З.Бядуля). 6. Застылі на дарогах сінія туманы, і здзіўлена ўзыходзіць сонца над зямлёй (П. Пестрак). 7. Гарманіст іграў, і з дрэў са званам лісцявая сыпалася медзь (К. Кірэнка). 8. Жухнуць травы, і ў сады, на поле вепер ліўні золкія прыносіць (М. Калачынскі). 9. Раптам адчыніліся дзверы, і Казімеру давалося пазнаёміцца з самім гаспадаром двара і дома (К. Чорны). 10. За Рыбаком саступіў Сотнікаў, і яны абапал сцежкі пайшлі па снезе да хаты (В. Быкаў). 11. Лес пачаў чэзнуць, радзець, і хутка бязмежная раўніна адкрылася нашым вачам (У. Караткевіч). 12. Дарога пачала паніжацца, і сьпек прысок яе змяніўся мяккім, падатным забалочаным грунтам (І. Мележ).

129. Запішыце сказы, растаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Растлумачце, чаму ў адных выпадках трэба ставіць коску паміж часткамі складаназлучанага сказа а ў другіх – не.

1. У гэтай радасці ночы не плылі а ляцелі і св. альныя зоры прыходзілі заўсёды вельмі рана (І. Мележ). 2. На сенажаці звінелі косы і прававалі касцы (З.Бядуля). 3. Невялічкія ляскі з'яўляліся і знікалі і зноў цягнулася раўніна, бурая раўніна (У. Караткевіч). 4. Тацяна паспешліва накрыла стол і сама прыседа побач (М. Зарэцкі). 5. Дарогі нідзе не было відаць і Сотнікаў падумаў пра недалёкую вёску (В. Быкаў). 6. Ноч ляжала над усёй зямлёй і ўсё здаецца патанула

ў ёй (К. Чорны). 7. Вечарэе і бярэцца на мароз (Я. Брыль). 8. Пусты-пусты аэрадром... Гляджу і сэрца стыне (М. Калачынскі). 9. Прагуляем па гэтых мясцінах і настрой стане лепшым (Э. Самуйлёнак). 10. Над вёскай толькі пабліскаў месяц ды дзе-нідзе мігцелі зоры (П. Трус). 11. Паклаў свае сілы рабочы немала і вось зерне домам цудоўным устала (К. Кірэнка).

130. Запішыце сказы, растаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Вызначце, якія разнавіднасці супастаўляльных адносін выражаюцца паміж прэдыкатывымі часткамі складаназлучанага сказа (уласна супастаўляльныя, супраціўныя ці неаднаведнасці).

1. Пры сустрэчы запрасілі на вячэру і Абдзіраловіча але ён спазніўся (М. Гарэцкі). 2. У глыбіні душы Вера безумоўна толькі смялася з Матруны Іванаўны але разам з тым дзяўчына адчувала да яе найшчырэйшую сімпатыю і сябрвала з ёй (М. Зарэцкі). 3. Старых хат даўно няма а памяшканне пад жалезным дахам яшчэ трывае (І. Навуменка). 4. Першыя зоры ўжо замігцелі ў небе а з-за лесу залатым пакарам узнімаўся кругам блішчасты месяц (Якуб Колас). 5. Ноч была без месяца і зор але дарога выразна вымалёўвалася срод лесу (Т. Хадкевіч). 6. Стоячы на краі хмызу, Рыбак хвіліну ўглядваўся-ўслухоўваўся ды нічога падазронага быццам не было чуваць (В. Быкаў). 7. Ночы былі светлыя а ў такія ночы балотная рысь пакідае сітнягі і ходзіць па нашай раўніне (У. Караткевіч). 8. Халімон гаварыў ціха, роўна але Ганна пачула яго незадаволенасць (І. Мележ). 9. Яноўская пайшла ў свой пакой а я ўсё глядзеў на маленькую фігурку ў старажытным убранні (У. Караткевіч). 10. Сонца ўжо пачало паказвацца з-за лесу але шэры змрок яшчэ не рассяўся (Якуб Колас). 11. Месяца не было відаць за хмарами але нейкае няпэўнае хваравіта-шэрае святло залівала пусткі (У. Караткевіч). 12. Лета закончылася ды спека ніяк не спадала (Т. Хадкевіч).

131. Запішыце сказы, растаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Укажыце разнавіднасці пералічальна-размеркавальных адносін паміж часткамі складаназлучанага сказа (пералічэнне аднолькава магчымых з'яў і падзей; пералічэнне аднолькава не-магчымых з'яў і падзей; папераменнае чаргаванне з'яў і падзей;

узаемнае выключэнне з'яў і падзей). Падкрэсліце сродкі, з дапамогай якіх выражаюцца названія адносін.

1. Няярка свеціць восеньскае сонца або халодныя дажджы набягуць і сеюць нудную, шэрую смугу (М. Гарэцкі). 2. Вера падоўту ўглядалася ў зімовы змрок за акном або яе проста непакоіла становішча ў вёсцы (М. Зарэцкі). 3. То вячэрні змрок кладзецца на зямлю то лье бесперапынна нудны дождж то туманы пялёнкай ахінаюць зямлю (У. Караткевіч). 4. Ні дрэвы не шумяць ні птушкі не спяваюць такой ціхай ноччу (Якуб Колас). 5. То ўсплеск пачуецца чаўна то вецер запяе (К. Кірэнка). 6. Ці ўспомніў ты гэтых людзей ці можа ты ўбачыў дзе іх? (М. Калачынскі). 7. Ці то шуміць ля печы калаўрот ці то віхура за вакном вядзе свае песні? (Якуб Колас). 8. Вясной ў нашых краях сонца свеціць або дождж лье (В. Быкаў). 9. Не то дзяцел стукае дзесь у пушчы не то хтось дрэва сячэ (І. Навуменка). 10. Дзяўчыну заўсёды сустракалі ля пераезда ці сусед падвозіў на кані (І. Навуменка). 11. Або мы пойдзем на пераезд або сястра сустрае нас амаль за вёскай (Я. Брыль). 12. То мароз за ноч скуе ўсе лужыны то ўдзень зноў сонца падагрэе і ваду растопіць (Якуб Колас).

132. Запішыце сказы, расставіваючы патрэбныя знакі прыпынку ў складаназлучаных сказах з далучальнымі часткамі. Злучнікі падкрэсліце.

1. Восеньскія вечары ў Балотных Ялінах былі надзвычай доўгімі і сумнымі ды і зімой тут было маркотна (У. Караткевіч). 2. Дождж хутка перастаў а гэта было цяпер самае галоўнае (В. Быкаў). 3. Нарэшце выпаў першы снег але снег быў мокры і адразу ператвараўся ў дождж (М. Калачынскі). 4. Вёска была яшчэ далёка ды і ісці трэба было лесам ды ўзболаткам (І. Мележ). 5. Ноч у мароз быў нямоцны ды і то некаторыя мелкаводныя рэчкі пазамярзлі (К. Кірэнка). 6. Перад намі быў сапраўдны змешаны лес прычым размяшчаліся дрэвы ярусам (І. Навуменка). 7. Засынае вёска і над вёскай запальваюцца адзінокія зоры (Якуб Колас). 8. На полі засталася ўсяго некалькі чалавек ды і тыя збіраліся дадому (І. Пташнікаў).

133. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Падкрэсліце складаназлучаныя сказы. Назавіце сэнсава-граматычныя адносінны, якія выражаюцца паміж іх часткамі.

Дорога от Москвы до Троицкой лавры, а от Лавры до Александровой Слободы представляла самую живую картину. Бесперестанно скакали по ней царские гонцы, и толпы людей всех сословий шли пешком на богомоліе. Отряды опричников спешили взад и вперед, да и охотники отправлялись из Слободы в разные деревни за живыми голубями. Ехали с товарами купцы, сидя на возах или провожая верхом длинные обозы.

Немалым богатством сизли Слободские церкви. Славный Храм Богоматери накрыт был снаружи яркою живописью, а на каждом кирпиче блистел крест и церковь казалась одетою в золотую сетку.

Очаровательный вид этот разогнал на время мрачные мысли, не оставлявшие князя Серебрянного всю дорогу, но вскоре он опять вспомнил окручине. Подъехав к валу, князь и его товарищи спешили и привязали лошадей к столбам, однако оружия дружина не стала брать с собой и оставила подле лошадей. Приезжие вошли на огромный двор, наполненный людьми, но никто не обратил внимания на них. Или люди пели псалмы, или они громко молились, не замечая никого вокруг.

А. Толстой. Князь Серебряный

Кантрольная праца

1. Запішыце сказы, расставіваючы патрэбныя знакі прыпынку ў іх. Вызначце сэнсава-граматычныя адносінны паміж часткамі складаназлучаных сказаў. Зрабіце поўны сінтаксічны аналіз аднаго сказа (на выбар).

2. Падбярыце і ўстаўце патрэбныя злучнікі паміж часткамі складаназлучаных сказаў (пры наяўнасці варыянтаў укажыце іх). Расставіце неабходныя знакі прыпынку.

3. Перабудуйце сказы такім чынам, каб паміж часткамі складаназлучаных сказаў коска не ставілася. Слова, агульныя для дзвюх прэдыкатывых частак, падкрэсліце ў адпаведнасці з іх сінтаксічнай функцыяй.

4. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Падкрэсліце складаназлучаныя сказы. Пабудуйце іх схемы. Укажыце сродкі, з дапамогай якіх выражаюцца сэнсава-граматычныя адносінны паміж часткамі складаназлучаных сказаў.

5. Запішыце тэкст, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Знайдзіце ў тэксце складаназлучаныя сказы і падкрэсліце злучнікі ў іх. Вызначце від злучнікаў (спалучальныя, супраціўныя, пералічальна-размеркавальныя, далучальныя).

Варыянт I

Заданне 1

1. Скавароды весела брынчалі на прыпеку і мяккія гарачыя аладкі кідаліся на лаву спрытнаю рукою Касі (Якуб Колас). 2. Байцы са стайні і трактароў стралялі ўгору з вінтовак але карысці ад тае стральбы было мала (В. Быкаў). 3. Цвіце вясна а мой раманс расплыўся жалем над зямлёй (П. Пестрак). 4. Васіля і стрыечную сястру Аляксандру нішто не раздзяляла але ніці сваяцкай сувязі між імі пачалі завязвацца толькі пасля вайны (І. Навуменка). 5. Вялізны калідор быў напаяцёмны да таго ж дзверы насупраць былі зачынены (Ул. Караткевіч). 6. Навокал было ціха але цішыня гэта не толькі не супакойвала а нават як бы насцярожвала (І. Мележ). 7. Час ішоў і нават у горад прыходзілі гукі і фарбы недалёкай восені (М. Гарэцкі). 8. Неадменна выйдзе з прамоваю Вера Засуліч скажа многа добра вядомага ўсім але дзяўчына будзе гаварыць гэта шчыра і старанна (М. Зарэцкі). 9. Яноўскі запэўніў яго ў сваёй павазе і адданасці і кароль Стах паверыў (Ул. Караткевіч). 10. Не то вецер шуміць над лесам не то хтосьці спявае нудную песню (Я. Брыль). 11. Дзяўчаты доўга гаманілі ў той вечар а ці ж ні было ім аб чым пагаварыць (Якуб Колас). 12. На палетках заставалася некалькі постацей ды бліск відаць складзеныя мяхі з бульбай (Б. Сачанка).

Заданне 2

Узор: *Дзень выдаўся цёплы, і (ды) ярка свяціла сонца.*

1. Дзень выдаўся пахмурным ... мы з Яноўскай вярнулі пайсці да альтанкі і там прагуляцца (Ул. Караткевіч). 2. Усю ноч ліў дождж з грывотамі ... раніца такая сонечная і ясная (Я. Брыль). 3. Дарога пачала паніжацца ... сыпкі пясак не змяніўся балотным грунтам, а заставаўся такім жа цвёрдым (І. Мележ). 4. Там, за лесам, пачуліся стрэлы ... нехта хутка пабег за вёску (В. Быкаў). 5. Увесь час пан думаў пра сваю маці ... дзіцячыя малюнкi паўставалі перад ім (М. Гарэцкі). 6. Стары Іван абсадыў сядзібу на ўзмежку бярозамі таполямі ... яны высока ўзнялі раскідзістыя шаты, нібы падкова, атуляючы агарод (І. Навуменка). 7. Камандуючы чакаў знайсці тут

Маркіна і Муратава ... замест іх у зямлянцы аказалася некалькі байцоў (В. Быкаў). 8. Прыйшла вясна ... дні адразу сталі цёплымi і сонечнымi (Я. Брыль). 9. У небе свяціла яркае сонца ... на дварэ было па-зімоваму халодна (К. Чорны). 10. ... крыкнуў у лесе чалавек ... страпанулася спужаная птушка (Якуб Колас). 12. На полі яшчэ дзе-нідзе працавалі людзі ... ў лесе было ўжо пуста (Т. Хадкевіч).

Заданне 3

Узор: *Гулялі дзеці, і весела спявалі птушкі. У лесе гулялі дзеці і весела спявалі птушкі.*

1. Звіняць звонка косы, і чуваць вясёлыя галасы моладзі (І. Мележ). 2. Сонца сядзе, і цемра ахутае ўсё: хаты, дрэвы, сенажаці (Б. Сачанка). 3. Шырацца над роднай зямлі, і свеціць сонца (К. Чорны). 4. Едуць павольна фурмакі, ці ідуць пешыя людзі (В. Быкаў). 5. Да нас у хату забягала Настуля або прыходзіў сам Сцяпан (Якуб Колас).

Заданне 4

Шэсце ныгнуло в густыя аллеи берёз, и высокие деревья с обеих сторон наклонились над дорогой. Похоже, что две белёые стены охраняют проезжих от ветра, а сплошная зелёная крыша бережёт от дождя. Зелёный тоннель лишь изредка обрывается, чтобы пропустить под деревянным мостом светлую речушку или чтобы на проезжих взглянула окнами в резных наличниках старинная деревня, а то и просто один-единственный домик – не то лесника, не то дорожного мастера.

За светлой берёзовой стеной мелькают поля вперемежку с болотами, густые леса с редкими полянами и быстро пробегают яркие полоски солнечного света.

Скоро лес расступился, и широкий приднепровский луг в синих рукавах стариц и озёр раскинулся перед нами. Насыпь поднималась всё выше, и вот впереди сверкнул широкой полосой серебристо-голубой Днепр. За ним длинной линией выдвинулись большие дома.

Рогочёв! Его назвали так потому, что он стоит на месте слияния Друти и Днепра, как бы на «рогу». Это город мил моему сердцу с раннего детства, и этот светлый образ я пронёс через всю жизнь.

М. Дмитриев. Город детства

Заданне 5

Над гаем над велізарным абшарам блакіту вісела даль і ў ёй была дзіўная гармонія далікатных тонаў і таемных мар нейкая незямная маркотнасць.

Лес быццам маўчаў аднак сярод яго жудаснай цішыні ўгадваліся таямнічыя цені.

Даль прыцягвала да сябе сваёй недасягальнаю таемнасцю а калі вочы ўжо вельмі глыбока ўрэзаліся ў яе сінія хвалі яна яшчэ далей адплывала назад хаваючыся за лесам. Яна жадала раніць душы самотных людзей а яны шукалі ў ёй развязкі балючага сэрца.

Даль гаварыла і яе мовай была песня без слоў ды толькі чуткае вуха магло ўлавіць яе перарыўныя спевы.

Колькі багата жыцця ў гэтай далі ў часе сонечнага дня калі яна прасвечваецца чыстая нібы раса на чароце! Прамені сонейка прасвечваюць даль і лес ажывае ў вясёлых зыках і ад растопленай сасновай смалы кружыцца галава.

Вось плаваюць у блакітна-ружовай сажалцы белыя лебедзі а жыццё спявае ў гэтай далі. Даль абхапіла даль... Залатыя стужкі сонечнага ззяння абчапалі даль лес і ўвесь божа свет а над пахучым бэзам раздаўся першы свіст салоўкі.

3. Бядуля. Даль

Варыянт II**Заданне 1**

1. Вось зараз адчыняцца дзверы і на парозе пакажацца фігура Паўлюка (Якуб Колас). 2. Ваня Шчарбак не дужа любіў кніжную навуку скончыў усяго толькі шэсць класаў але ў працы і дзелках глуміў шмат (В. Быкаў). 3. Бярозы шумяць галалёдам і ноччу цёмнай ахутаны шлях (П. Пестрак). 4. Клёны былі не такія разлацістыя як старыя таполі але яны таксама нібы зялёным вянком ажурвалі станцыю (І. Навуменка). 5. Яноўская стаяла ля камяна і твар яе быў суровы змрочны амаль спакойны толькі з тым самым незразумелым выразам у вачах (Ул.Караткевіч). 6. Настала восень – смутная, ціхая і спакойная пара але думкі ўвесь час безупынна ляцелі на радзіму, да хатак Беларусі (М. Гарэцкі). 7. Марына Паўлаўна запаліла святло і яно цьмяна азарыла яе твар яшчэ малады прывабны з блакітнымі вачыма (М. Зарэцкі). 8. Перад царкоўнай агароджай коней спынілі і маладыя і ўсё іх акружанне пайшлі к царкве па ўтаптанай дарожцы

(І. Мележ). 9. Па навакольных царквах сяляне ўзялі прысягу каралю Стаху і ён нечаканым ударам авалодаў моцным замкам у сучасным павятовым гарадку (Ул.Караткевіч). 10. Не то дождж шуміць за акном не то вецер вецер б'е ў стрэхі не то восень п'е сумную песню (Я. Брыль). 11. На полі працавалі людзі ды і было іх не шмат (Якуб Колас). 12. Каля Нёмна заўсёды збіраецца моладзь і рыбакі ладзяцца ў начныя ловы (Якуб Колас).

Заданне 2

Узор: *Трапяталі матылькі, і (ды) гулі мошкі.*

1. Над зямлёй плыло скупое восеньскае сонца ... зямля радавалася апошняму няшчодраму цяплу (Ул.Караткевіч). 2. Ужо наступіў верасень ... ў садзе яшчэ лена перасвітваюцца шпакі (Я. Брыль). 3. Увесь час з неба сыпаўся пушысты мяккі снег ... цяплей ад гэтага не становілася (І. Мележ). 4. За лініяй фронту нехта ўвесь час страляў ... рваліся снарады (В. Быкаў). 5. Твая душа – душа народа ... я пайду з душою гэтай да перамогі – нашай мэты (П. Пестрак). 6. Васіль яшчэ не паспеў адпачыць з дарогі ... Аляксандра адразу ўзялася частаваць яго (І. Навуменка). 7. Параненая лапка ў Джыма загаілася назіва хутка ... сабака ні на крок не адставаў ад свайго выратоўцы (В. Быкаў). 8. Уначы выпаў снег ... зямля адразу стала белая, чыстая і маладая (Я. Брыль). 9. Яшчэ быў пачатак лістапада ... зямля ўжо пакрылася белай намаразю (К. Чорны). 10. ... нехта пілуе ў лесе дрывы ... гэта вецер гудзе між сосен (Якуб Колас). 12. На дварэ бралася на мароз ... у хаце было цёпла ад натопленай печы (Б. Сачанка).

Заданне 3

Узор: *Чуўся смех, і даносілася вясёлая песня. На вуліцы чуўся смех і даносілася вясёлая песня.*

1. Заходзіла сонца, і неба было афарбавана цудоўнай чырванню (І. Мележ). 2. Хутка пачуліся крокі, і запалілася святло (І. Навуменка). 3. Мне помняцца падзеі тых незабыўных дзён, і вобраз той дзяўчыны ўсплывае ў памяці зноў і зноў (І. Навуменка). 4. Ідуць калонаю салдаты, ці едуць некуды далёка машыны (В. Быкаў). 5. Спяваюць веснавую песню жаваранкі, або весела снуюць ластаўкі (Якуб Колас).

Заданне 4

Я стоял у окна. Начинало светать, и в тёмной, росистой чаще сада была глубокая тишина. Дунул ветер, и на вершине липы обломился сучок и упал на дорожку аллеи. Как хорошо! Я стою и не могу насмотреться, а душа через край переполнена тихим, безотчётным счастьем.

Кругом всё так близко и знакомо – и очертания деревьев, и соломенная крыша сарая, и отпряжённая бочка с водой под липами. Я не был дома целых три года, а как будто видел всё это вчера. А между тем время шло долго...

Месяц уже давно сел и на востоке появилась светлая полоска. Лощина тонула в белом тумане, но холодно не становилось. Весь луг был покрыт густым туманом, и передо мной будто медленно колыхалось огромное озеро. Тишина вокруг была мёртвая, и вдруг вблизи роши неуверенно зазвонил жаворонок... Его трель слабо оборвалась в сыром воздухе, и опять всё смолкло, и стало ещё тише...

В. Вересаев. Без дороги

Заданне 5

Вузкую кривою стужкаю праходзіць між палеткаў вясновая дарога. То ўзбяжыць дарога на горку то яна спусціцца ў лагчыну абагне курган узгорак роўнаю палоскаю ляжа на полі перасячэ гай прарэжа луг ускочыць у вёску згубіцца тут на хвілінку і потым зноў выскачыць ў поле.

Люблю я гэту вузкую палявую дарогу. Ідзеш адзін у полі па гэтай дарозе а яркае сонца аблівае твар зямлі мяккім цёплым светам. Бугаркамі параскідаліся па небе хмаркі і плывуць яны дзе чародкамі а дзе адзінока. Над полем кружацца жаваранкі а дарожка ўсё цягнецца і цягнецца як размотаны клубок нітак узбягае на ўзгорак аб'ходзіць балоты. Ціха бывае часамі на гэтай дарозе і рэдка праедзе тут панская брычка запрэжаная параю або тройкаю добрых сытых коней.

А наўкруг куды ні кінь параскідаліся абразы пашана роднага краю ледзь-ледзь закрытыя туманам поўныя ціхавымі смутнага хараства. Там-сям чарнеюць купкі хваёвага лесу расідалага па краях поля а далей віднеюцца ўзгоркі зарослыя маладымі хвойнікам і купчастым ядлоцам. Цёмная ёлка стаіць наводшыбе ад леса і калыхае касматымі лапамі ды і кучка бярозак весела ўсміхаецца сонцу. А далей віднеца зялёная купа садовых дрэў панскіх садоў і вымалёўваецца белы яблык царкоўнай вежы...

Усё гэта так знаёма так блізка сэрцу беларуса!

Якуб Колас. Дарога

СКЛАДАНАЗАЛЕЖНЫЯ СКАЗЫ

134. Запішыце сказы, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Ахарактарызуйце будову сказаў (расчлянёная ці нерасчлянёная) і тыпы дадзеных частак.

1. Вярнуўшыся ад печы, Захарыха глянула зноў так строга што Хадосьцы стала боязна (І. Мележ). 2. Зачалося ўсё з пустога, але скончылася так што напэўна, зух і гога сам уклочаўся, бядак... (Якуб Колас). 3. Спаткаў не адбылося ў горадзе, у цесным нумарным пакойчыку драўлянай жакаўскай гасцініцы дзе спынілася Галена (К. Чорны). 4. Баюся адпавельваць Петрусёву душу бо яна і так кіпіць... («Польмя»). 5. Сцежкай ад вёскі агароды, дрэвы і хаты якой відаць з вышэйшага берага прыйшоў сюды хлопца (Я. Брыль). 6. Валялася тонець час карэнне ад маладых сасонак бы яго хто надзёр на кошыкі (І. Пашнікаў). 7. Раніцай таго дня калі Сакол і яго спадарожнікі спыніліся на балотным астраўку адбылося першае пасяджэнне абкома (М. Лынькоў). 8. Чым далей ён [Васіль] так ступаў, мёрна, лапаць за лапцем тым больш цела яго – рукі, ногі, спіна – напіваліся зняможнай стомай... (І. Мележ). 9. Той хто валодае вераю народа той валодае і ягонаю душою («Малодосць»). 10. Жаваранка ўбачыў што на падводзе мужчына з белай павязкай на галаве (І. Пашнікаў). 11. Як мужыку бяда дак пану каляда (Прыказка). 12. Зямляк з Мазыра вельмі разумна гаварыў пра тое што зарастаюць вакол Прыпяці рэкі і сплаўныя каналы... (І. Мележ). 13. Тое, што робіцца ў Веньямінавай душы цяжка назваць пэўным словам (І. Навуменка). 14. Калі сям'я была бяздзетнай уся яе маёмасць пераходзіла да сваякоў (Этнаграфія Беларусі). 15. Мы вяртаемся таму што нас праводзяць вочы мілых, губы іх і любы смех... (К. Кірэнка). 16. Глушак хоць улавіў нібы намёк на Яўхіма засмяяўся невясёламу Цацураваму жарту (І. Мележ). 17. Бегала Алеся туды каб убачыць асаднікавага сына (В. Адамчык). 18. У тоне Сцёпкавага адказу была мяккасць і пашана да стрэлачніка што таму вельмі спадабалася (Якуб Колас). 19. Жамчужна-блакітная рака ледзь шалахцела млявымі хвалямі якія на пяску здаваліся зусім ружовымі (У. Караткевіч). 20. Што б і дзе ні здарылася ён [Несцяровіч] успрымаў усё як яшчэ адзін крок наперад, і не да горшага, а да лепшага (Б. Сачанка).

Заданні 3–4

Калі ж асення навіны
 Змянялі сад, калі з бяроз
 Рваў лісце вецер, а мароз,
 Наліўшы ягады рабіны,
 Траву губіў, а мы нагой
 Узрывалі прэлых лісцяў слой;
 Калі патроху чырванелі
 Чаромха, ліпа, стройны клён,
 А гнёзды змрочныя варон
 Між голага галля чарнелі,
 І грозны вечара пажар
 Пылаў між бура-шызых хмар;
 Калі асенні вецер дзіка
 Стагнаў і глуха па начах
 Грымеў у наш жалезны дах,—
 Тады да лета Вераніка
 Ад нас знікала ў інстытут
 І не будзіла згадак тут.

М. Багдановіч

Заданне 5

У всякого есть свой задор у одного задор обратился на борзых собак; другому кажется что он сильный любитель музыки и удивительно чувствует все глубокие места в ней третий мастер лихо пообедать четвертый сыграть роль хоть одним вершком повыше той которая ему назначена пятый, с желанием более ограниченным, спит и грезит о том как бы пройтись на гулянье с флигель-альютантом напоказ своим приятелям знакомым и даже незнакомым шестой уже одарен такою рукою которая чувствует желание сверхъестественное заломить угол какому-нибудь бубновому тузу или двойке тогда как рука седьмого так и лезет произвести где-нибудь порядок подобраться поближе к личности станционного смотрителя или ямщиков,— словом у всякого есть свое но у Манилова ничего не было.

Н. В. Гоголь. Мертвые души

ЗМЕСТ

ПРАДМОВА	3
СЛОВАЗЛУЧЭННЕ	5
СКАЗ	17
ГАЛОЎНЫЯ ЧЛЕНЫ СКАЗА	27
ДАДАНЫЯ ЧЛЕНЫ СКАЗА	35
АДНАСАСТАЎНЫЯ СКАЗЫ	43
НЯПОЎНЫЯ СКАЗЫ	52
АДНАРОДНЫЯ ЧЛЕНЫ СКАЗА	59
АДАСОБЛЕННЯ ЧЛЕНЫ СКАЗА	69
ПАРАЎНАЛЬНЫЯ ЗВАРОТЫ	89
ЗВАРОТАК	101
ПАОЎНЫЯ КАНСТРУКЦЫІ	108
УСТАЎНЫЯ КАНСТРУКЦЫІ	117
СКЛАДАНАЗЛУЧАННЫЯ СКАЗЫ	124
СКЛАДАНАЗАЛЕЖНЫЯ СКАЗЫ	133
БЯЗЗЛУЧНИКАВЫЯ СКАДАНЫЯ СКАЗЫ	150
СКЛАДАНЫЯ СКАЗЫ З РОЗНЫМІ ВІДАМІ СУВЯЗІ	160
ПРОСТАЯ, УСКОСНАЯ І НЯЎЛАСНА-ПРОСТАЯ МОВА	169
СКЛАДАНАЕ СІНТАКСІЧНАЕ ЦЭЛАЕ (ЗВЫЦФРАЗОВАЕ АДЗІНСТВА). ПЕРЫЯД. АБЗАЦ	176